

Wonen

Discoursen, praktijken, perspectieven.

Jos Smeets (eindredactie)

Wim Heijs en Marieke Leussink (redactie)

Hoofdstuk 3

Wonen in het verleden

Thuiskomen in het heden vanuit een historische ervaring

Bart de Zwart

3.1 Inleiding

Aan de rand van het Utrechtse Maximapark kondigt een bouwboard de komst aan van een blokje nieuwbouwwoningen. Twintig vorstelijke villa's en herenhuizen met uitzicht op het park en een bijzondere historische uitstraling. Wonen met “de stijl en kwaliteit van toen”, maar “het comfort van nu”, zo belooft de ontwikkelaar.

Een precieze tijdsbepaling van het ‘toen’ waaraan de tekst op het bord refereert blijkt lastig, evenals het plaatsen van de geografische oorsprong waaraan de ontwerpen zijn ontleend. Qua uiterlijk doen de panden nog het meest denken aan de chaletstijl die populair was in Nederland rond 1900. Een stijl die ook toen al als romantiserend gold, door zijn verwijzingen naar pastorale architectuur en traditionele vakwerkhuisen uit het Alpengebied. De woningen zijn opgetrokken in metselwerk voorzien van speklagen, erkers en ramen met bovenlichten. De kappen hebben ruime overstekken met decoratieve korbelen en op de kopgevels van verschillende huizen zijn sierspanten aangebracht. Al met al behoren de woningen op grond van hun detaillering en afwerkingsniveau tot de meer overtuigende exemplaren van het traditionalisme. Niettemin is voor zowel experts als leken in één oogopslag duidelijk dat de woningen in de eerste plaats ‘van nu’ zijn en pas in tweede instantie ‘van toen’.

3.2 Land zonder verhalen

Geschiedenis is binnen de betrekkelijk ahistorische context van Leidsche Rijn een instabiel begrip. De grootste vinexlocatie van Nederland kent een omvangrijke verzameling historiserende bouwstijlen, uiteenlopend van varianten op jarendertigwoningen, zeventiende-eeuwse koopmanshuizen en middeleeuwse hofsteden, tot zelfs een hedendaagse interpretatie van een Romeins castellum. De montage van deze eclectische mix van retroarchitectuur tegen de aangrenzende uitbreidingswijken van dorpen als Vleuten en De Meern uit de jaren 70 en 80 levert een paradoxaal beeld op waarin de gebouwen met een historisch uiterlijk vrijwel stevast jonger zijn dan hun eigentijdsere oegende overburen.

Een voor de hand liggende verklaring voor deze hang naar het verleden is een vorm van overcompensatie als gevolg van het ontbreken van een gedeelde geschiedenis. De nieuwigheid van de bebouwing en het tempo waarin deze wordt opgetrokken, in combinatie met het feit dat de bevolking grotendeels uit eerste-generatiebewoners bestaat, maakt dat het wonen in wijken als Leidsche Rijn is losgezongen van vrijwel elke vorm van lokale traditie. Deze afwezigheid van historische context wordt bovendien versterkt door de contextuele schraalheid van het territorium. De voormalige landbouwgrond waarop de nieuwe buurten zijn geprojecteerd biedt weinig aanknopingspunten voor morfologische of typologische referenties en werkt als vanzelf, zo lijkt het, een generische architectuur in de hand.

Over het belang van plaatselijke geschiedenis voor zowel de architectuur, als het wonen in het bijzonder, is door de jaren heen veel geschreven. Een relevant begrip in dit kader is *genius loci*, zoals uitgewerkt door de Noorse architectuurtheoreticus Christian Norberg-Schulz. Elke plek, zo stelt hij in zijn standaardwerk *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture* (1979), beschikt over een eigen geschiedenis, identiteit en betekenis. Deze eigenheid heeft zich in plaats en tijd gestabiliseerd en vormt, als het ware, de beschermgeest van de plek. Het is de kerntaak van de architectuur als discipline om dit existentiële karakter van de plek tot uitdrukking te brengen en zo de mens in staat te stellen zichzelf met de wereld om hem heen te verenigen.

Norberg-Schulz legt hierbij, in navolging van Heidegger, een expliciete relatie met het werkwoord wonen: “Wanneer een mens ergens woont, bevindt hij zich in een ruimte en wordt hij tegelijkertijd blootgesteld aan een bepaald karakter van de omgeving. De twee psychologische functies die hierbij betrokken zijn, kunnen we ‘oriëntatie’ en ‘identificatie’ noemen. Om existentieel vaste voet aan de grond te krijgen, moet een mens in staat zijn zich te oriënteren; hij moet weten waar hij is. Hij moet zich echter ook kunnen identificeren met zijn omgeving, met andere woorden, hij moet weten hoe hij een bepaalde plek is.” (Norberg-Schulz, 1979 in Heynen et al., 2001, pp. 530-531).

Kort door de bocht gesteld is het de opdracht van de architectuur om de mens te ondersteunen in het wonen door hem te wortelen in zijn omgeving. Daarbij is de *genius loci* en dus ook de band met het verleden cruciaal. Deze taak wordt bemoeilijkt wanneer, zoals in het geval van een nieuwbouwwijk, een grote hoeveelheid “opgespoten zand de *genius loci* smoort” (Ibelings, 2004, p. 86). In deze omstandigheden kan het noodzakelijk zijn om terug te grijpen naar diepere lagen van betekenis. Lagen die voorheen aan het oog onttrokken waren, bijvoorbeeld omdat ze behoorden tot het domein van de archeologie.

Het is in dit perspectief veelzeggend dat de realisatie van nieuwbouwlocaties als Leidsche Rijn (Utrecht), Castellum (Houten), Waalsprong (Nijmegen) en Schuytgraaf (Arnhem) samenvalt met een oplevende aandacht voor oudheidkundig onderzoek. Niet alleen zijn door de vinexoperatie en de aanleg van infrastructurele werken zoals de Betuwelijn en Ruimte voor de rivier grote delen van het bodemarchief in versneld tempo blootgelegd, maar de suburbanisatiegolf van de jaren 90 heeft tevens nieuwe aanleidingen gecreëerd om dit verleden te mobiliseren.

Kenmerkende voorbeelden van deze hernieuwde belangstelling zijn projecten zoals de Limesatlas (Colenbrander et al., 2005) en de Atlas Nieuwe Hollandse Waterlinie (Brons et al., 2009). Kaartenboeken waarin de voormalige grensversterkingen van het Romeinse Rijk of de negentiende-eeuwse verdedigingslinie tussen Zuiderzee en Biesbosch worden opgewerkt van archeologische sporen tot structurerend landschappelijk motief.

Toch lijken de sporadische overblijfselen van deze vroege geschiedenis vaak niet toereikend om het vacuüm aan historische identiteit te vullen. Nochtans blijkt het historiserende repertoire van de suburbane architectuur aanzienlijk ruimer dan de typologische variëteit die via opgravingen aan het daglicht komt. De vinexwijk is in dit verband door commentatoren vaak vergeleken met het stedenbouwkundige equivalent van de tabula rasa (vergl. Colenbrander, 2004). Een onbeschreven lei waarop de sporen van eerdere bewoning zijn uitgewist. Op deze pioniersgrond waart de geest rond van zelfbeschikking en maakbaarheid. Wie neerstrijkt op dit land zonder verhalen is in de positie om zichzelf en zijn afkomst opnieuw uit te vinden, en zet daarbij indien nodig de geschiedenis naar zijn hand.

Dergelijke flexibiliteit behoort, zoals architectuurcriticus Hans Ibelings opmerkt, overigens tot de standaard modus operandi van de historiserende architectuur: “Aanpassingsvermogen is altijd een van de basiskenmerken geweest van het traditionalisme, ook tijdens het interbellum. Om de verschijningsvorm van een gebouw of omgeving in overeenstemming te brengen met de betekenis en de context, moet iets eruit zien zoals het eruit hoort te zien op die plek. [...] Waar lokale context en architectuurgeschiedenis geen aanknopingspunten bieden, moet juist iets nieuws worden verzonnen of de geschiedenis met enige lenigheid een wending worden gegeven.” (Ibelings, 2004, pp. 99). Voorbeelden van deze lenigheid zijn de Heerenveense nieuwbouwwijk Skoatterwald waarvan architect Sjoerd Soeters het ontwerp modelleerde naar dat van een Engelse crescent (Ibelings, 2004), of de constructie van een grachtenstelsel naar het model van de Hollandse stad, zoals in de Helmondse wijk Brandevoort.

Dergelijke projecten maken duidelijk dat hoewel traditionalistische ontwerpers in hun handschrift en vormtaal lijken te appelleren aan het herstel van een plaat-

selijke bouwcultuur en historische continuïteit, men even gemakkelijk uitwijkt naar het importeren van uitheemse typologieën of hybride stijlen (vergl. Van Winden, 2010). Wat daarbij in het oog springt, is niet zozeer het opportunisme waarmee gewinkeld wordt in de catalogus van de architectuurgeschiedenis, als wel het feit dat – zeker bij nieuwbouwlocaties – het refereren aan traditie blijkbaar soms zwaarder weegt dan de vraag of deze traditie zijn oorsprong vindt op de betreffende plek.

3.3 Het gewilde wonen

De inzet van geschiedenis leidt niet alleen tot de totstandkoming van nieuwe collectieve verhalen, ze speelt tevens een rol bij de zelfverwezenlijking van het individu. Dit laatste blijkt onder meer uit de aandacht die in historiserende architectuur wordt geschonken aan uiterlijke verscheidenheid. Hoewel veelal het product van dezelfde seriematige bouw als andere nieuwbouwplannen, wordt in traditionalistische projecten door kleine variaties in perceelmaat, kleurgebruik, goothoogte en kapvorm de suggestie gecreëerd van een verzameling afzonderlijke objecten met elk zijn eigen verschijningsvorm en geschiedenis. Deze pluriformiteit wordt bovendien versterkt door de toevoeging van particuliere details zoals gevelstenen, naamsuitingen en andere ornamenten.

Volgens Ibelings heeft de pandsgewijze behandeling van straatwanden “alles te maken met de huidige opvatting van het stedelijk weefsel en hoe de substantie van de stad vervangen en aangevuld moet worden” (2004, p. 97). Door het opbreken van grote bouwvolumes tot optisch kleinere eenheden wordt aangesloten bij een korrelgrootte die traditioneel aanwezig is in binnensteden. Deze maatvoering harmonieert met de schaal van de premoderne stad en dient tevens als borging voor het behoud van de zogenaamde menselijke maat.

Hoewel Ibelings’ argumentatie deels overtuigt, lijkt er ook een meer culturele verklaring denkbaar voor het feit dat pandsgewijze architectuur, zowel binnen het traditionalisme als ook daarbuiten, steeds breder ingang vindt. Deze verklaring voert terug op de toenemende behoefte van burgers om via hun woonomgeving hun persoonlijkheid tot uitdrukking te brengen. De diversiteit van historiserende architectuur, hoewel in de eerste plaats cosmetisch, sluit aan bij het verlangen van bewoners naar eigenheid en karakter. Ze maakt deel uit van een collectieve zoektocht naar individualiteit, waarin conformisme en buitenissigheid niet zelden om voorrang strijden.

Deze thematiek vormt een rode draad door de literatuur over postmoderne architectuur en vindt binnen het Nederlandse discours zijn hoogtepunt in een beweging die architect Carel Weeber het ‘wilde wonen’ heeft gedoopt. In zijn pamflet uit

1998 stelt Weeber, met zijn gebruikelijke gevoel voor polemie, dat de behoefte van de burger om zijn leefomgeving, en daarmee ook zijn leven, naar eigen inzicht vorm te geven, stelselmatig wordt ondermijnd door de geïnstitutionaliseerde wijze waarop in Nederland woningbouw wordt gepleegd. Deze volkshuisvestings-machinerie wordt, aldus Weeber, in stand gehouden door een overheid die weigert onder ogen te zien dat haar burgers oud en wijs genoeg zijn om over hun eigen architectonische lot te beschikken. Voorbij de zogenaamde blauwdrukplanning wil Weeber de stedeling bevrijden van het juk van benepenheid en bemoeizucht dat de ‘staatarchitectuur’ en zijn ‘smaakpolitie’ opleggen, en hem de ruimte geven om zijn eigen woondroom uit te leven. Ter inspiratie wendt hij zich, in de traditie van auteurs zoals Scott Brown en Venturi, tot de vernaculaire bouwkunst (Weeber, 1998). Aan de hand van de marginale architectuur van recreatiewoningen, stacaravans, woonarken en volkstuinhuisjes toont hij de visuele rijkdom die kan ontstaan wanneer mensen zelf de controle krijgen over hun huisvesting. De impliciete boodschap van zijn betoog is dat de eventuele potsierlijke uitwassen die het wilde wonen onvermijdelijk met zich meebrengt – Weeber gebruikt zelf de treffende term ‘lulligheid’ – een bescheiden prijs vormen voor de enorme variëteit en vrijheid die dergelijke experimenteerruimte de samenleving kan bieden.

In de praktijk vinden Weebers ideeën onder andere weerklank in de gemeente Almere, die in 2006 de doelstelling formuleert om dertig procent van haar woningbouwproductie op basis van particulier opdrachtgeverschap te realiseren. Interessanter dan de precieze uitvoering van deze plannen (in de praktijk blijkt het wonen in Almere noch wild, noch gewild (Hulsman, 2001)) is de constatering dat met de promotie van zelfbouw een duidelijke politieke ambitie is gemoeid. De voormalige Almeerse wethouder Duivesteijn laat er geen misverstand over bestaan dat het nastreven van particulier opdrachtgeverschap in zijn gemeente niet in de eerste plaats voortkomt uit een liberale ideologie, maar past binnen een sociaal-democratische agenda:

“In Almere is ruimte om op grote schaal te laten zien dat burgers wel degelijk zelf willen en kunnen bouwen. Ruimte in letterlijke zin, omdat Almere als één van de weinige Nederlandse steden bouwgrond in overvloed heeft. In figuurlijke zin, omdat een groot deel van deze bouwgrond eigendom is van het gemeentebestuur. Het is dan ook het gemeentebestuur dat beslist wie het eerste recht op grond heeft, en wie de stad mag maken.” (Gemeente Almere, 2010, p. 3).

Duivesteijns opmerking onderstreept hoezeer het recht op bouwen en, in het verlengde daarvan ook het recht op architectonische keuzevrijheid, raakt aan

burgerlijke vrijheden en de sociale levenssfeer. Zelfbouw geeft niet alleen toegang tot bezitsvorming en de zelfstandige beschikking over een primaire levensbehoefte.

Het stelt de burger in staat om zichzelf in het openbare domein te manifesteren met een bouwwerk dat uitdrukking geeft aan zijn leefstijl, zijn smaak en zijn maatschappelijke positie. Het is in dit verband niet toevallig dat de opkomst van particulier opdrachtgeverschap hand in hand gaat met een oplevende discussie over welstandsvrij bouwen. Het streven naar architectonische expressie binnen de contouren van de eigen kavel kan gelijktijdig beschouwd worden als een emancipatoire en een statusgerichte daad. Het vormt een onderdeel van een proces van toeigening waarin de middenklasse haar woning en woonomgeving tot onderdelen maakt van haar culturele kapitaal.

Ook hier lijkt een belangrijke rol weggelegd voor geschiedenis. Enerzijds vormt geschiedenis een krachtig middel voor identiteitsvorming doordat het voor het individu de mogelijkheid biedt om zich te verbinden met waarden die zijn eigen bestaan in plaats en tijd overstijgen. Door het bewonen van een object met een specifieke historische stijl en bijbehorende kenmerken, plaatst de bewoner zichzelf in een traditie en toont hij zich aan de buitenwereld als representant van de opvattingen en ideeën die in deze traditie besloten liggen.

Daarnaast is de voorraad aan historisch bronmateriaal per definitie eindig, waardoor aanbod en vraag in disbalans zijn en een marktmechanisme in werking treedt. Het gevolg is dat authenticiteit een prijs krijgt, terwijl gelijktijdig nieuwe spelers zich op de markt begeven met substitutiegoederen. Dit speelt in versterkte mate binnen de context van de nieuwbouwwijk, waar een schaarste heerst aan historisch materiaal. Simulacra, in de vorm van retroarchitectuur, nemen hier de plaats in van authentieke objecten en lossen zo de almaar groeiende behoefte in aan aanwezig verleden.

3.4 Aanwezig in afwezigheid

Daarmee is evenwel nog niet verklaard welke rol historisch materiaal, authentiek of anderszins, speelt bij identificatie en de daad van het wonen. Om dit mechanisme beter te begrijpen, is het zaak om de relatie tussen woonbeleving en historische beleving nader te verkennen. Verschillende auteurs hebben de voorbije jaren gewezen op het belang van geschiedenis voor de gebruikerservaring van vastgoed. Of het nu gaat om de aantrekkingskracht van het jarendertighuis (Kingma, 2012), de transformatie van militaire, religieuze en industriële monumenten tot creatieve broedplaatsen, of de populariteit van historische steden als vestigingsplaats (Marlet & Van Woerkens, 2015): geschiedenis wordt in toenemende mate herkend als

factor en vector voor de exploitatie en ontwikkeling van gebouwen en gebieden (Van Dommelen & Pen, 2013).

Deze opkomende belangstelling voor de relatie tussen vastgoed en erfgoed hangt samen met een bredere verschuiving in het denken over de rol van geschiedenis in de maatschappij. Voor de moderne mens is geschiedenis een belangrijk middel om zijn identiteit te bepalen. Hij ontmoet zijn verleden in de vorm van films en televisieprogramma's, door het bezoeken van UNESCO-sites en gedenkplaatsen, via museale belevenissen of door het beoefenen van heruitgevonden tradities. Manifestaties van het verleden in het heden, die invulling geven aan een breed gevoelde behoefte om langs de weg van de geschiedenis actuele vragen in de samenleving van een betekenisvol antwoord te voorzien. Historici spreken in dit verband wel over presentisme:

“Binnen het presentisme wordt het verleden tot iets dat zich steeds actualiseert in onze beleving en ervaring in het heden. Geschiedenis heeft betekenis voor zover het ons nú iets te zeggen heeft. Met als effect dat het heden zichzelf gaat historiseren, zich loszingt van de verleden werkelijkheid en het verleden omvormt tot hetgeen vanuit het heden begrepen kan worden. Sentiment en emotie nemen de plaats in van herinnering.” (Hoeven, 2015, p. 70).

In dit denkkader speelt het begrip erfgoed een prominente rol. Het geeft uitdrukking aan een specifieke omgang met het verleden, waarbij de aandacht niet primair gericht is op (de materiële resten van) het verleden als zodanig, maar naar de plaats die deze objecten innemen in de maatschappij en de wijze waarop de geschiedenis door middel van deze objecten door verschillende actoren wordt gemobiliseerd. Historicus Willem Frijhoff wijst er in dit verband op dat erfgoed evenveel zegt – wellicht nog meer – over de waarden, dilemma's en ambities die op dit moment leven in de samenleving als over de kwesties uit het verleden: “De betekenis van erfgoed ligt in de bijdrage die het levert aan ons identiteitsbesef. [...] Erfgoed mag dan wel per definitie iets van of uit het verleden zijn, maar dat verleden krijgt vorm door de dynamiek van de samenleving die zichzelf een toekomst ontwerpt.” (Frijhoff, 2007, pp. 8-9).

Deze opvatting is onder meer terug te zien in de omwenteling die heeft plaatsgevonden in de monumentenwereld. Onder de vlag van het Belvederebeleid is hier rond de laatste eeuwwisseling een transitie ingezet waarbij de traditionele op restauratie en instandhouding gerichte praktijk heeft plaatsgemaakt voor een meer ontwikkelingsgerichte benadering (Nota Belvedere, 1999). Binnen dit nieuwe regime is de aandacht verschoven van minutieuze conservering van historische objecten, inclusief al hun bouwkundige details, naar het onderhouden van de

historische betekenis van deze objecten in hun ruimtelijke en maatschappelijke context. Waar mogelijk is daarbij bovendien gezocht naar aanknopingspunten om deze contextuele betekenis te versterken door ontwerpmatige ingrepen (Bosma & Kolen, 2010).

Critici hebben erop gewezen dat een dergelijke functionele benadering kan leiden tot een ‘inflatie’ van het erfgoedbegrip, dan wel tot een ‘homeopathische verdunning’ ervan. Erfgoed is overal aanwezig – van het middeleeuwse stadshart tot de vinexwijk in de polder – maar gelijktijdig is de betekenis en de kennis ervan flinterdun. Geschiedenis loopt daarbij het risico te verworden tot een schaamlap, een gemakzuchtige metafoor of een alibi voor discutabele ontwerpbeslissingen. Een gelegenheidsargument dat dienst mag doen zolang het bijdraagt aan de functionele en rendementsdoelen van het vastgoed, maar dat afgeserveerd wordt zodra de maatschappelijke kosten en baten niet langer tegen elkaar opwegen.

Bovendien ligt het gevaar van nostalgie op de loer. Nostalgie geldt, zelfs voor traditionalisten, als een besmet begrip. Het appelleert aan vals sentiment voortkomend uit een geromantiseerd beeld van het verleden, waarin de glorierijke elementen worden opgepoetst en het leed wordt vergeten. Een beschouwing van het wonen gestoeld op nostalgie lijkt derhalve bij voorbaat kansloos. Toch biedt juist dit begrip interessante aanknopingspunten om de omgang met het verleden in de daad van het wonen te duiden. In het bijzonder wanneer het wordt gekoppeld aan het concept van de historische ervaring.

3.5 Subjectieve en sublieme ervaringen

Het concept ‘historische ervaring’ ontleent zijn bekendheid aan zijn introductie door de grondlegger van de cultuurgeschiedenis in Nederland, Johan Huizinga. Huizinga gebruikt de term in de jaren 20 als uitdrukking om het zeldzame moment te beschrijven waarop een individu op rechtstreekse wijze, dat wil zeggen: los van alle “contextualisering van de geschiedwetenschap” (Bos, 2008, p. 62), in contact komt met het verleden. Deze ervaring wordt in de regel opgeroepen door “objecten uit het verleden die als relatief oninteressant gelden en daardoor nog niet belast zijn met een dikke laag interpretaties” (ibid.). Het is de sensatie die bijvoorbeeld een archivaris kan beleven wanneer hij een liefdesbrief van een minnares van koning Willem III in handen krijgt, die een musicus kan ervaren bij het bespelen van een antieke Stradivarius, of die iemand overkomt bij het lezen van een boek onder een eeuwenoude lindeboom.

Jaren later wordt het begrip opnieuw aangehaald door historicus Frank Ankersmit. Ankersmit koppelt de ervaring zoals door Huizinga beschreven aan de notie van de

subjectieve historische ervaring en plaatst deze naast de mogelijkheid van een sublieme ervaring. Het verschil tussen deze ervaringen berust niet op een verschil in kwaliteit – de sublieme historische ervaring is niet beter of intenser dan de subjectieve –, maar heeft betrekking op de afstand die het individu ervaart tussen het toen en het nu. De subjectieve ervaring van Huizinga heeft het karakter van een moment van tijdloze extase waarbij het individu kortstondig lijkt op te gaan in het verleden. Bij de sublieme ervaring daarentegen manifesteert zich juist een onoverbrugbare kloof tussen heden en verleden, wat de beschouwer overkomt als een vorm van trauma.

Gekoppeld aan deze ervaringen kunnen twee vormen van nostalgie worden onderscheiden: een restauratieve variant, gericht op herstel en het overbruggen van de afstand tussen nu en vroeger, en een reflexieve vorm die deze breuk als onherstelbaar accepteert:

“Waar het eerste, presentistische type ons niet terugvoert naar het authentieke verleden, maar naar de tijd- en plaatsbepaalde opvatting daarvan in het heden, verdisconteert het tweede type de absentie die onze historische ervaring karakteriseert. De reflexieve nostalgie beoogt geen re-enactment of the past, geen dichting van de kloof tussen verleden en heden: het laat deze afstand juist intact in het pijnlijke besef dat deze afstand fundamenteel onoverbrugbaar is. De historische ervaring krijgt volgens Ankersmit een subliem karakter als de pijn die verbonden is met deze breuk- en verlieservaring zich verbindt met het besef van de onvermijdelijkheid ervan: *dán* is het verleden aanwezig in de ervaring van zijn afwezigheid.” (Hoeven, 2015, p. 71).

Dergelijke begrippen lijken ver verwijderd van het gevoel dat we ervaren wanneer we in een woning oog in oog komen met een glas-in-loodraam, paneeldeuren of een terrazzovloer. Toch lijken ook in de omgang met dergelijke ‘oorspronkelijke details’ vergelijkbare houdingen denkbaar. Bij velen ontlokt de confrontatie met historische kenmerken een gevoel van bevestiging en geborgenheid. De aanwezigheid van een authentiek element verleidt ons tot aanraking – volgens Ankersmit een cruciale zintuigelijke handeling – vanuit de onderbewuste gedachte dat we op die manier, vrij letterlijk, in contact kunnen komen met het verleden. De aanwezigheid van vorige bewoners wordt welhaast fysiek invoelbaar wanneer we de klink van een oude deur, een trede van een krakende trap, of de pook van een antieke kachel beroeren. We mijmeren over de vraag wie onze voorgangers waren op deze plek, hoe hun leven was, en hoe onze navolgers zich op hun beurt over onze levens zullen verwonderen.

Het sentiment dat daarbij opspeelt heeft de trekken van restauratieve nostalgie. Het komt voort uit de wens om in de aanwezigheid van het verleden het wonen op een wezenlijkere manier te beleven. Of beter gezegd: de hoop dat we in een historische omgeving werkelijk anders zullen wonen. De nabijheid van historische elementen lijkt de kans te vergroten dat deze ervaring zich voordoet, maar we vergeten daarbij dat met elke aanraking het verleden zich verder van ons verwijderd. De historische ervaring is in wezen een inhaalervaring, “waarin we naar aanleiding van onbetekenende resten uit het verleden plotseling vaststellen dat het verleden zich van het heden heeft losgemaakt zonder dat we ons bewust zijn geweest van de geleidelijke ontwikkeling die dit heeft veroorzaakt” (Bos, 2008, p.66). Dit maakt de pogingen om deze kloof te dichten ook zo onbevredigend. Zoals met de toepassing van cosmetische chirurgie uit een verlangen naar eeuwige jeugd: het is nooit genoeg.

De behoefte om onszelf te omringen met historie in de hoop dat deze objecten onze ervaring van het wonen in essentie zullen veranderen, is uiteindelijk onvervulbaar. Wat rest is het waarderen van historische objecten om wat ze zijn: sporen van een verloren verleden. Een dergelijke vorm van reflexieve nostalgie zet tevens de deur open naar een ander type ervaring van de geschiedenis: de sublieme. Deze ervaring is wellicht minder behaaglijk, want ze gaat gepaard met gevoelens van verlies en afscheid, maar ze stelt ons wel in staat om hun aanwezige afwezigheid te verdragen, wellicht zelfs te koesteren, en – misschien nog wel belangrijker – om de toekomst tegemoet te treden zonder het knagende gevoel dat we daarmee het verleden tekort doen. De geest van de plek mag immers onvervreemdbaar zijn voor het wonen, de tijdsgeest is dat ook.

Hoofdstuk 3

- Ankersmit, F. (1993). *De historische ervaring* Groningen: Historische Uitgeverij
- Bos, J. (2008). De sublieme historische ervaring revisited, *Krisis: Tijdschrift voor actuele filosofie*, 3, pp. 62-69
- Bosma, K., Kolen, J. (eds.) (2010). *Geschiedenis en ontwerp: Handboek voor de omgang met cultureel erfgoed*. Nijmegen; Van Tilt
- Brons, R., Colenbrander, B. et al. (eds.) (2009). *Atlas Nieuwe Hollandse Waterlinie*. Rotterdam: Uitgeverij 010
- Colenbrander, B. (2004). *Het spel en de spelers: Enschede na de vuurwerkramp (Kroniek van de wederopbouw, deel 2)*. Rotterdam: Uitgeverij 010
- Colenbrander, B., et al. (eds.) (2005). *Limes Atlas*. Rotterdam: Uitgeverij 010
- Dommelen, S. van, Pen, C.J. (2013). *Cultureel erfgoed op waarde geschat*. Platform 31
- Frijhoff, W. (2007). *Dynamisch erfgoed*. Amsterdam: SUN
- Gadet, J. (2011). *Terug naar de stad: Geografisch Portret van Amsterdam*. Amsterdam: Sun Trancity
- Gemeente Almere (2010). *Meerjarenprogramma Ikbouwmijnbuisin Almere 2010-2014*. Gemeente Almere
- Heynen, H., Loeckx, A., De Cauter, L., Van Herck, K. (eds.) (2004). *'Dat is architectuur': Sleutelteksten uit de twintigste eeuw*. Rotterdam: Uitgeverij 010
- Hoeven, L. (2015). *Een boek om in te wonen: De verbaalcultuur na Auschwitz*. Hilversum: Uitgeverij Verloren
- Hulsman, B. (2001, 15-9). Het Wilde Wonen getemd, *NRC Handelsblad*, p. 35
- Ibelings, H. (2004). *Onmoderne architectuur: Hedendaags traditionalisme in Nederland. (Fascinaties, nr. 15)*. Rotterdam: NAI Uitgevers
- Janssen, J., Luiten, E., Renes, H., Rouwendal, J., et al. (2014). *Karakterschetsen. Nationale Onderzoeksagenda Erfgoed en Ruimte; deel 1 Kennisagenda*. Amersfoort: Netwerk Erfgoed & Ruimte / Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Kingma, J. (2012). *De magie van het jaren '30 huis*. Nijmegen: Van Tilt
- Marlet, G., Woerkens, C. v. (2015). *Atlas voor gemeenten 2015. Erfgoed*. Nijmegen. VOC
- Nota Belvedere. Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*. Den Haag: Ministeries van OCW, LNV, VROM en V&W, 1999
- Weeber, C. (1998). *Het wilde wonen*. Rotterdam: Uitgeverij 010
- Winden, W. van (2010). *Fusion*. Amsterdam: SUN
- Zwart, B. de (2010). Ontwerpen in een staat van verkenning: Ruimtelijk-historisch onderzoek en de herontdekking van de survey. In A. Aarsen, R. Brons (eds.). *Cultuur als confrontatie: De ruimtelijke agenda na Belvedere (Magazine, vijf)*. (pp. 79-82). Rotterdam: Stimuleringsfonds voor Architectuur.